

7. Гребенюк О.С., Гребенюк Т.Б. Основы педагогики индивидуальности. – Калининград, 2000. – 572 с.
8. Онушкин В.Г., Огарев Е.И. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии. – Воронеж - СПб., 1995. – 258 с.
9. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, 1980. – 96 с.

Айтжанова Р.М., Смагулова Ж.К.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Жалпы орта білім беретін мектептерді жаңарту құжаттарының басты мақсаты – бұл баланы оқытудың алғашқы кезеңінен бастап қоршаған адамдармен, тұтас әлеммен, өз-өзімен қарым-қатынаста субъект ретінде қалыптастыру, өмірдің жаңа жағдайларына икемделе білу, игерілген білім мазмұнын, оқу-танымдық әрекеттегі тәжірибесін пайдалана білуі және өз бетімен танымдық-практикалық; шешім қабылдау, құндылық бағдарлы және коммуникативтік міндеттерді шеше білуі керек делінген. Бұл мақсаттың тәжірибе жүзінде жүзеге асуы білім беруді іс-әрекеттік тұрғыда және тұлғаға бағдарланған оқу іс-әрекетін ұйымдастыруды, құзыреттілікке бағытталған білім беруді қамтамасыз етуді талап етеді.

Қазіргі кезде жобаланып жатқан білім беру бастауыш сынып оқушысының жеке тұлғалық қасиеттерін, қызығушылықтарын арттырып, алған білімін өмірде қолдану біліктілігін қалыптастыруды көздейді, сондықтан білім мазмұнын меңгерудің іс-әрекеттік тұрғыдан келуі негізгі білім беру әдістерінің бірі ретінде анықталады. В.В.Давыдовтың ойынша, оқыту үдерісіндегі жан-жақты дамудың ең тиімді жолы – заттық әрекеттің тиісті нысандарын жасау және пайдалану, жай ғана білімдерді меңгертумен шектелмей, әрекет ұстанымын оқытуға жүйелі түрде енгізу. Автор оқу барысында оқушы нақты бір білімді меңгеріп қана қоймай, меңгерілген мазмұнға қатысты әрекеттер тәсілдерін үйренуі тиіс екенін айрықша атап көрсетеді [1]. Осыған байланысты А.М.Новиковтың пікірі көкейкесті болып табылады: «...оқушылардың жеке тұлғасының жан-жақты дамуын, олардың зияткерлік дамуы мен денесінің жетілуі, шығармашылық қабілеттерінің дамуы ғана деп түсіну жеткіліксіз. Бұл сайып келгенде, адамның белсенді өмір ұстанымын, іскерлігін, «әрекеттілігін» қалыптастыратындай болуы тиіс» [2]. Себебі, оқушының өмірге қажетті түйінді құзыреттілігінің барлығы іс-әрекет арқылы дамиды.

Соңғы жылдары педагогикалық әдебиеттерде іс-әрекет тұғыры жиі қолданылады. Білім беруде іс-әрекет тұғырымен келу мынандай ережелерді талап етеді: оқу мазмұнын тек ақпараттық жинау емес, өзінің белсенді әрекеті арқылы меңгеру.

Іс-әрекеттік білім беру оқушының әлеуеттік мүмкіндіктерін (қызығушылық, қабілет, басқа тұлғалық ерекшеліктер) есепке алу мен дамытуға бағдарланатын тұлғалық-бағдарлы білім берумен тығыз байланысты. Бұл бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудағы оқу іс-әрекетінің мүмкіндіктерін ескеріп, оны жаңа бағытта ұйымдастыру қазіргі педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі болып, жаңа педагогикалық шешімдер мен түзетулерді, жан-жақты ойлануды талап етеді. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру оқу іс-әрекетінің мазмұнына, ұйымдастырылу формасына, әдіс-тәсілдеріне, технологиясына тікелей байланысты болғандықтан, іс-әрекет тұғырын басшылыққа аруды ескердік.

Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру іс-әрекеттік сипатқа ие және ол баланың сауаттылығына сүйене отырып жүзеге асырылады. Себебі көптеген ғылыми-практикалық еңбектерде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігі оқу іс-әрекетінің өнімі ретінде оқу тапсырмалары мен күнделікті өмірге қажет мәселелерді шешу үшін әртүрлі ауызша және жазбаша тіл құралдарын пайдалануы; коммуникативтік мәселелерді шешуде әртүрлі

стильдер мен жанрларды таңдау; оқу және әлеуметтік-мәдени қарым-қатынас жағдаяттарындағы өзара әрекеттестікті іске асыру; коммуникативтік іс-әрекетке қатысына баға беру және соның негізінде түзету енгізу сияқты оқу пәндерінің білім беруден күтілетін нәтижелері түрінде беріледі. Бұл аталған нәтижелер оқу іс-әрекетінің құрылымына, негізгі ерекшеліктеріне, қызметіне және мазмұнына байланысты алынады. Сондықтан «Оқушының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда оқу іс-әрекетінің мүмкіндігі қандай?» деген мәселені анықтап алуды қажет деп санадық.

Мүмкіндік – бұл заттың тек қана өзі өмір сүре алмайтын, оны қоршаған құбылыстарға қатынасын білдіретін философиялық ұғым. Мүмкіндіктің себептерден айырмашылығы, сол немесе басқа да құбылыс пен үдерістің, оның соңғысының пайда болып, өмір сүруіне және дамуына жағдай жасаудың нақты ортасын құрайды. Педагогикада мүмкіндік өзінен - өзі оқиғаның себебі бола алмайды, сонымен қатар ол әрекет себебін күшейтеді немесе төмендетеді. Осындай көзқараста мүмкіндік педагогикалық жүйе қызметінің тиімділігіне қатысты жағдайдың белгісі ретінде анықталады.

«Педагогикалық мүмкіндік» ұғымы білім беру мазмұнының мүмкіншілігі, әдістері, ұйымдастыру түрі мен оны жүзеге асырудың материалдық жағдайлары, қойылған мақсатқа жетудегі табыстылықты қамтамасыз ететін объектілердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі (В.И.Андреев). Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық мүмкіндіктерін анықтап алғаннан кейін, бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға елеулі әсер ететін, педагогикалық мүмкіндіктерді жүйелеп, негіздеп және қолданудың тәртібін сақтауға тырыстық. Біз қарастырып отырған мүмкіндіктердің біріншісіне бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған коммуникативтік тапсырмалар жүйесін құру және тәжірибеге ендіру жатады. Ал екінші педагогикалық мүмкіндік – әрбір баланың жеке қатысуы негізінде педагогикалық әрекетті ұйымдастыру. Бұл мүмкіндіктер түрлі белсенді іс-әрекеттерді ұйымдастыру арқылы оқушылардың қызығушылықтарын оятады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекеті дегеніміз – оқушының тұлға ретінде дамуындағы білімді меңгеруі мен оларды өмірде, практикада пайдалана білуге үйренетін саналы қызметі деп тұжырымдаймыз.

А.В.Мудриктің пікірінше, тұлғаның даму үдерісі – адамның жекелік қасиеттерін сипаттайтын танымдық, эмоционалдық және еріктілік компоненттерінің даму деңгейі жиынтығына қосыла алмайды. Тұлғаның әлеуметтену деңгейі түрлі әлеуметтік топтарға сенімді кіре алу қабілетінен көрінеді. Әлеуметтік өмірдің нормаларын меңгергендігін білдіретін, индивидтің бейімделуі өтетін кезең – бұл балалыққа қатысты, бас тарту – тұлғаның жоғары деңгейде персоналдануына (тұлғалануына) деген қажеттіліктің болуы [189]. Бастауыш сынып оқушылары үшін әлеуметтік-мәдени жағдай оқу іс-әрекеті болып табылады. Бұл зерттеуде оқу іс-әрекеті оқу қарым-қатынасы қызметін көрсетеді, яғни мектеп сабақтарындағы оқушылардың тұлғааралық әсер ету үдерісі ретінде түсіндіріледі.

Оқу іс-әрекеті бастауыш сынып оқушылары үшін жетекші іс-әрекет болып табылады. А.Н.Леонтьевтің анықтамасы бойынша, жетекші әрекет дегеніміз – бала дамуының осы кезеңінде оның психологиялық ерекшеліктерінің елеулі өзгерісін туғызатын әрекет [3]. Оқу іс-әрекетінің мектеп жасында жетекші деп есептелуінің себебін Д.Б.Эльконин былайша түсіндірген: «...біріншіден, ол арқылы баланың қоғаммен негізгі қарым-қатынастары жүзеге асырылады; екіншіден, осы әрекет барысында мектеп жасындағы баланың жеке тұлғалық негізгі қасиеттерімен қатар жеке психикалық құрылымдары да қалыптасады»[4]. Сонымен бірге оқу іс-әрекеті саналылық, мақсаттылық, өзін-өзі реттеу бағытында жетілдіріледі, яғни әрекеттің іс-қимылдық (операциялық) және мазмұндық тұсы күрделенеді, өмір жағдайларында түрлі міндеттерді шешу үшін әрекет тәсілдері айқын жіктеледі. Дегенмен, оқу іс-әрекеті мектептегі оқушылардың жетекші әрекеті ретінде коммуникативтік бағытын күшейту арқылы ғана оның нәтижелі білім берудегі әлеуеті арта түспек.

Оқу іс-әрекеті қалыптасуының нәтижесі мемлекеттік білім беру стандартында білім, білік, дағдыларды меңгеруі, коммуникативтік, еңбек, көркемдік іс-әрекеттердің деңгейіне, ақыл-ой іс-әрекетінің негізгі сапаларының (бақылау, талдау, салыстыру, жіктеу, жалпылау, ойды жеткізу, оқу тапсырмаларын шығармашылықпен шешу) қалыптасуымен, танымдық әрекет, белсенділік, қызығушылық оқу іс-әрекетіне қатынасы және ұмтылысы арқылы анықталады. Бұл көрсеткіштер мұғалімнің “оқыту іс-әрекеті” мен оқушының “оқу іс-әрекеті” арқылы жүзеге асады. Қазіргі кезде бастауыш сатыдағы білім беру үдерісін құрайтын мұғалімнің оқыту және оқушының оқу іс-әрекеттерінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырумен астасып жатыр, өйткені, білім беру мұғалім мен оқушылардың біріккен іс-әрекеті, сондықтан да ол екі жақты біртекті үдеріс: біріншіден, мұғалім оқушыларға білім беріп, білікке, дағдыға үйретеді; екіншіден, оқушы таным міндеттерін жете түсініп, білім мен оқу икемділігін меңгереді және оларды өмірде қолданады. Сондықтан оқу іс-әрекетін ішкі қоры арқылы түрлендіріп, құрылымы жағынан тиімді ұйымдастыру ғана жетістіктерге жеткізеді. С.М.Смагин оқушының оқу іс-әрекетіндегі белсенділігі әлеуметтік тәжірибені меңгеруге, коммуникативтік қабілетін дамытуға, қоршаған шындыққа қатынасын қалыптастырады деп тұжырымдайды [5].

Оқу іс-әрекетінің мазмұнын теориялық білімдер құрайды, осы әрекет арқылы оларды игеру оқушылардың теориялық санасы мен ақыл-ойын жетілдіріп шығармашылық тұлғаға деңгейін дамытады. Білім парадигмасы, білім беру мазмұнында басымдылық танытпаса, оны меңгеру мүмкін емес, оның мақсаты білімді жинақтаумен шектелмейді, ол білім берудің мазмұнына енгізілетін, әлеуметтік тәжірибені меңгерудің мәдени тұжырымдамасымен толықтырылады (В.В.Краевский). Е.А.Климовтың пікірі бойынша, көптеген білім «адамның басында» міндетті түрде сақталуы мүмкін емес, олар әртүрлі ақпараттық жүйелерде (кітап, компьютер) сақталуы мүмкін, олар адамға осы білімдерді тез арада қолдануға мүмкіндік береді. Адамның білігін, әрекеттерін бағдарлайтын, қызмет ететін білім қажет [6]. Оқу іс-әрекетінде меңгерген білімінің негізінде бастауыш сынып оқушысының өзіне, жан-жағындағы адамдарға және жалпы әлемге деген көзқарасы, оның мәдениетті қатынас жасауын қалыптастырады. Өйткені, мәдениетті қатынас жасау, өзгелермен тіл табысу – әрбір адамның күнделікті өмір тәжірибесінде бетпе-бет кездесіп отыратын және оның ішкі рухани әлеміне, тапқырлығы мен ақыл-ойына байланысты жүзеге асатын тіршілік мұқтажы. Зерттеудің нысаны етіп әркімнің өзіндік талғам-тілегін, ықылас-ынтасын, жалпы адамға деген адами көзқарасын жете түсінуді талап ететін оқу іс-әрекетінің коммуникативтік бағытын алуымыздың дәйектілігі де осында.

Е.А.Климов оқу іс-әрекетінің қалыптасуының өзінің заңдылықтарын мынадай жолмен түсіндіреді: біріншіден, кез келген іс-әрекеттің пайда болуы, қалыптасуы және құлдырауы болады; екіншіден, оның құрылымдық компоненттері үнемі өзінің қызметін өзгертеді, бір-біріне ықпал етеді (қажеттілік, түрткі, міндет, әрекет, операция); үшіншіден, түрлі іс-әрекет түрлері (оқу, еңбек, ойын) адамның мінез-құлқында бірегей; төртіншіден, әрбір іс-әрекеттің сыртқы түрі қалыптасып, адамдардың өзара қарым-қатынасы, материалдық және заттанған құралдарды қолдану арқылы өзінің қарым-қатынасы және тәжірибесінің алмасуы пайда болады; осының негізінде адам іс-әрекетінің ішкі формасы өзінің құрылымы мен ұғымдарға, бейнелерге сүйеніп қалыптасады [7]. Психологтың пікірінен оқушының қарым-қатынасы оқу іс-әрекетінің қалыптасуында және одан әрі дамуында әлеуетінің жоғары екендігін байқаймыз. Сонда оқу іс-әрекетінің қалыптасуы бірнеше кезеңдерден тұрып, олардың әрқайсысының сипаттамасы өзгеріп отырады. Атап айтсақ, әрқайсысының нақты мазмұны, қатысушылардың өзара әрекетін ұйымдастыру формасы, қарым-қатынас ерекшелігі, психологиялық жаңаруы болады. Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінің негізгі сипаттамалары былай белгіленеді:

1. Оқу материалын игеруге және оқу міндеттерін орындауға әдейі бағытталған.
2. Онда әрекеттердің жалпы тәсілдері мен ғылыми түсініктерді игеруі.
3. Әрекеттің жалпы тәсілдері міндеттерді орындаудың алдын ала көре алуын қамтамасыз етеді.

4. Оқу іс-әрекеті субъектісінің өзін өзгеріске түсіреді.

5. Оқушының психикалық қасиеттері мен мінез-құлқының «оның өз әрекеттерінің нәтижелеріне байланысты» өзгеруі. Осылайша, оқумен теңестіре отырып, оқу іс-әрекеті абстрактіден нақтылыққа, жалпыдан жекеге өтеді деуге болады.

Оқу материалдары мен тапсырмалар арқылы сөйлесімнің барлық компоненттеріне тән дағдыларды меңгереді, ауызша және жазбаша тілде сөзді құрау ережелерін, сөзді таңдау тәсілдерін және грамматикалық нормаларды ұсыну, оқу материалдары бойынша дискурсқа қажетті сапаларды қолданады, пікірталас түрлеріне сай тілдік құралдарды пайдаланып, өз ойларын дәлелдей алады және өз пікірлерін қорғай алады, ұсынылатын тақырып пен тілдік ситуацияларға сай сөздерді орынды қолданады, ұлттық мәдени ұғымдарды ажыратады, әдеби тіл нормаларын сақтап сөйлейді, сөз дұрыстығы талаптарын меңгереді.

Оқу іс-әрекетінде әрекеттердің жалпы тәсілдері мен ғылыми түсініктерді игеруін психолог ғалым Д.Б.Элькониннің пікірімен түсіндіруге болады [8]. Оның ойынша, оқу іс-әрекетінің басқа әрекет түрлерінен аса бір ерекшелігі бар: бала мұғалімнің басшылығы арқылы ғылыми түсініктерді ұғынып меңгерді. Бірақ бұл әрекет арқылы ол ғылымға ешқандай өзгеріс әкелмейді. Оқу іс-әрекетінің танымдық үдерісінде коммуникативтік құзыреттілік арнайы тіл танымдық білімдерді игерумен байланысты сөйлеу стилі мен типі, мәтін мен оның құрылымы, тілдік құралдар мен сөйлеу мәнерлілігін орынды қолдана білу, онымен қоймай құзыреттіліктің осы түрі қарым-қатынас жағдаятына еркін бағдарлану мен сөйлеудің бара-бар тілдік формасын таңдай алу мүмкіндігінің бар екендігін көрсетеді. Ана тілі мен әдебиеттік оқу сабақтарында қолданылатын түрлі ойлау операциялары (анализ, синтез, салыстыру, жинақтау, жіктеу, т.б.) әр тілдік бірліктің «тектік, түрлік ұғымдар түріндегі сипатын дұрыс тануға әкеледі» (К.Аханов), екінші жағынан, кез келген мәселені шешуде тірек ұғымдарды анықтауда негізгі және қосалқы мәселелерді дұрыс ажырата білу білігін қалыптастырады. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының психологиялық үдерістерінің дұрыс бағытта дамуы олардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға негіз болады деп тұжырымдаймыз. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда олардың психологиялық ерекшелігін ескеру басты міндеттердің бірі болып табылады (кесте - 1).

Сондықтан бастауыш мектептегі оқу іс-әрекеті – бала психикасын дамыту білім мазмұны мен оны меңгеру тәсіліне тәуелді. Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекеті мазмұнына ғылыми ұғымдар мен ғылыми заңдар енеді, оларды түсіну және практикалық міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін меңгеруін білдіреді. Осыған орай, балалардың ғылыми білімді және дағдыларды меңгеруі олардың оқу іс-әрекетінің негізгі мақсаты мен нәтижесі болып табылады. Оқу материалдарының мазмұны білім стандарты, оқу жоспары мен оқу бағдарламалары арқылы анықталады.

Кесте 1 – Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктері

Психикалық үдеріс	Қызметтік ерекшеліктер	Эмоционалды сала
Қабылдау	-барлық ашық нәрселерді қабылдағыштық; - тез үйреніп кету үйлесімімен барлық жаңа әсерлерді қабылдауға дайындық	Барлық психикалық үдерістер эмоциямен боялған; бастауыш сынып оқушылары өздерінің жетістіктері мен сәтсіздіктеріне қызғанышпен қарайды; егер жетістікке жетсем деген қажеттілігі жүзеге аспаса, онда олардың сабаққа деген қызығушылығы жоғалады, өз күштеріне деген сенімі төмендеп, мұғалімі және құрдастарымен қарым-қатынаста психологиялық кедергі пайда болады
Зейіні	-еріксіз назар аударуға (назарға) ие болу; -зейін қою және назарын басқаға аудару білігінің дамымауы	
Есте сақтау	-еріксіз еске ие болу; - естің механикалық, көрнекі-бейнелік, қозғалыстық, эмоционалдық түрлерінің дамуы	
Ойлау	- нақтылық, көрнекі бейнені тірек ету	
Ерік	-түрткілердің (мотив) бірге бағыныштылығы; - ортақ әрекетке қосыла алу қабілеті	
Қиялдау	-орнын басып отырған заттарға ұқсамаса да, солардан тірек іздеу; - шығармашылық қиялын дамыту	
Сөйлеу	- сөздік қоры кеңейеді; - байланыстырып сөйлеуге үйренеді	

Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық мүмкіндіктерін анықтап алғаннан кейін, бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға елеулі әсер ететін педагогикалық мүмкіндіктерді жүйелеп, негіздеп және қолданудың тәртібін сақтауға тырыстық. Біз қарастырып отырған педагогикалық мүмкіндіктер:

- бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған тапсырмалар құру; мазмұнын жасап оны ендіру;
- әрбір баланың жеке қатысуы негізінде педагогикалық әрекетті ұйымдастыру;
- түрлі белсенді іс-әрекеттерді ұйымдастыру арқылы қызығушылықтарын ояту;
- педагогикалық оқыту технологияларын пайдалану.

Әдебиеттер

1. Давыдов В.В. Российская педагогическая энциклопедия. – В 2 т. – М., 1999. – 1160 с.
2. Новиков А.М. Развитие отечественного образования Полемиические размышления. – М., 2005. – 134 с.
3. Мудрик А.В. Социализация человека. – М., 2006. – 304 с.
4. Леонтьев А.Н. О некоторых психологических вопросах сознательности учения /Хрестоматия по педагогической психологии. - М., 1995.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 554 с.
6. Смагин С.М. Развивающаяся личность и педагогические технологии. – СПб., 1992. – 158 с.
7. Климов Е.А. Психология труда как область знания, отрасль науки, учебная дисциплина и профессия // Вопросы психологии. – 1983. – № 1. – С. 102-108.
8. Давыдов В.В. Теория развития обучения. – М.: Педагогика, 1996. – 214 с.

Аналбекова К.Т., Копбалина К.Б.

Карагандинский государственный университет им. академика Е.А.Букетова

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

При изучении психолого-педагогической литературы было выявлено противоречие между необходимостью обучать детей младшего школьного возраста специальным знаниям, умениям и навыкам, необходимым в исследовательском поиске и малым количеством разработок или механизмов по организации исследовательской деятельности младших школьников. Изучая педагогический опыт, учителя чаще всего задают вопрос, с чего и как начать работу с детьми в направлении исследовательского обучения. Прежде всего, надо познакомиться с его теоретическими положениями, которые были обозначены выше. Следующей задачей для педагога можно определить знакомство с педагогическими условиями организации исследовательской деятельности младших школьников [1].

В психолого-педагогической литературе (В.В.Давыдов, Л.А.Казанцева, А.В.Леонтович) говорится о необходимости создания особых условий для организации исследовательской деятельности учащихся.

Исследовательская деятельность в младшем школьном возрасте находится на этапе становления, что обуславливает ее специфические особенности:

- учитывая небогатый собственный опыт младшего школьника в исследовательской деятельности, значительную роль в организации исследовательской деятельности играют не только детские исследования, но и специальные занятия по формированию соответствующих умений;
- формирующиеся в процессе исследовательской деятельности исследовательские умения являются составной частью общеучебных умений, необходимых учащимся для успешной учебной деятельности.